

<https://doi.org/10.62837/2025.10.127>

KÖNÜL SADIQOVA
*Milli Müdafiə Universitetinin
Hərbi Elmi Tədqiqat İnstitutu*
ksadiqova12@gmail.com

AZƏRBAYCAN DİLİNİN HƏRBI LEKSİKASINDA BEYNƏLMİLƏL TERMINLƏR

Xülasə

Dilin leksik fondunun zənginləşməsinə, dünya dilləri ilə qarşılıqlı əlaqələrə, bu dillərin bir-birinə yaxınlaşmasına təsir edən amillərdən biri də beynəlmiləl terminlərin labüdlüyüdür. Elm, texnika, siyasət, mədəniyyət, hərbi və s. kimi sahələrə aid anlayışları eyni semantika və bənzər fonetik şəkildə ifadə etməklə minimum üç müxtəlifsisitemli dildə yer alan sözlər, yəni beynəlmiləl terminlər, xüsusilə, hərbi terminologiyada üstünlük təşkil edən söz qruplarındandır. Bu faktor hərbi sahəsinin ümumbəşəri səciyyə daşması ilə bağlıdır.

Ümumən linqvistik struktur baxımından beynəlmiləl terminlərin formalaşmasında etimon, aralıq, reseptor (və ya resipiyent) dillər mühüm rol oynayır. Dilimizdəki hərbi terminoloji vahidlərin semantik mənalari etibarilə klassifikasiyasına gəldikdə rütbə, vəzifə, qulluq adı bildirən beynəlmiləl terminlərin aktiv işləkliyi və fonetik şəkil, semantik məna etibarilə qismən sabitliyi özünü göstərir. Texniki terminlər kimi səciyyələndirilən beynəlmiləl terminlər arasında son dövrlərdə etimonu ingilis dilinin amerikan versiyasına aid hərbi leksik vahidlər üstünlük təşkil edir.

Ümumiyyətlə, beynəlmiləlləşmə prosesində Azərbaycan dilinin lüğət tərkibində ərəb, fars, rus dili və onun vasitəsilə Avropa dillərindən, hətta klassik dillərdən keçmiş hərbi lüğəvi vahidlərin səs tərkibi və leksik mənasında müəyyən fonetik və ya semantik dəyişikliklərin baş verməsi mümkün hallardandır. Azərbaycan dilinin hərbi terminologiyasında etimon, aralıq, reseptor dil mövqeyində çıxış edən türk dillərinin vahidlərindən ibarət beynəlmiləl terminlər də müəyyən yer tutur.

Məqalədə digər dillərlə qarşılıqlı əlaqə və münasibətlər nəticəsində beynəlmiləl hərbi terminlərin yaranma yolları, fonetik tərkib və semantikasi, habelə beynəlmiləl hərbi lüğəvi fondun zənginləşməsindəki rolu araşdırılmışdır.

Açar sözlər: hərbi terminologiya, beynəlmiləl terminlər, rütbə bildirən sözlər, etimon dil, reseptor dillər.

KONUL SADIQOVA
INTERNATIONAL TERMS IN THE MILITARY LEXICON OF THE
AZERBAIJANI LANGUAGE

ABSTRACT

One of the factors influencing the enrichment of a language's lexical fund, its interaction with world languages, and the convergence of these languages is the inevitability of international terms. Words that denote concepts related to fields such as science, technology, politics, culture, and the military – expressed with the same semantics and similar phonetic forms in at least three languages of different systems – are known as international terms. Such terms, particularly prevalent in military terminology, constitute one of the dominant word groups. This phenomenon is associated with the universal nature of the military field.

From a general linguistic and structural perspective, the formation of international terms is significantly influenced by etymon, intermediary, and receptor (or recipient) languages. In the Azerbaijani language, the classification of military terminological units according to their semantic meanings reveals that international terms denoting rank, position, or service title are actively used and display relative stability in both phonetic form and semantic meaning. Among the international terms characterized as technical terminology, in recent times, lexical units of the English language especially its American variety have become predominant.

In general, within the process of internationalization, military lexical units borrowed into Azerbaijani from Arabic, Persian, Russian (and, through it, from European languages), as well as from classical languages, have undergone certain phonetic or semantic changes. Additionally, international terms formed by lexical units of Turkic languages, which function as etymon, intermediary, or receptor languages, also occupy a notable place in Azerbaijani military terminology.

The article explores the formation methods, phonetic composition, and semantics of international military terms resulting from linguistic contact and interaction with other languages, as well as their role in enriching the international military lexical fund.

Keywords: military terminology, international terms, words denoting rank, etymon language, receptor languages.

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ТЕРМИНЫ В ВОЕННОЙ ЛЕКСИКЕ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЯЗЫКА
КРАТКИЙ ОБЗОР

Одним из факторов, влияющих на обогащение лексического фонда языка, его взаимодействие с мировыми языками и сближение этих языков, является неизбежность интернациональных терминов. Слова, обозначающие понятия, относящиеся к таким областям, как наука, техника, политика,

культура, военное дело и др., выраженные с одинаковой семантикой и схожим фонетическим оформлением как минимум в трёх языках, принадлежащих к разным системам, называются интернациональными терминами. Эти термины, особенно преобладающие в военной терминологии, связаны с универсальным характером военной сферы.

С точки зрения общей лингвистической структуры в формировании интернациональных терминов важную роль играют этимон, промежуточный и рецепторный (или реципиентный) языки. При классификации военных терминологических единиц азербайджанского языка по их семантическому значению становится очевидным, что интернациональные термины, обозначающие звание, должность или наименование службы, активно функционируют и отличаются относительной стабильностью как в фонетической форме, так и в семантическом содержании. Среди интернациональных терминов, относящихся к технической лексике, в последнее время преобладают военные лексические единицы английского языка, главным образом его американского варианта.

В целом, в процессе интернационализации военные лексические единицы, заимствованные в азербайджанский язык из арабского, персидского, русского языков (а через него – из европейских), а также из классических языков, могли подвергнуться определённым фонетическим или семантическим изменениям. Кроме того, в азербайджанской военной терминологии определённое место занимают интернациональные термины, образованные из лексических единиц тюркских языков, выступающих в роли этимона, промежуточного или рецепторного языка.

В статье исследуются пути формирования интернациональных военных терминов в результате взаимодействия и взаимосвязей с другими языками, их фонетический состав и семантика, а также роль в обогащении интернационального военного лексического фонда.

Ключевые слова: военная терминология, интернациональные термины, слова, обозначающие звание, язык-этимон, языки-рецепторы.

Elmi-kütləvi inkişaf beynəlmiləl terminlərdən istifadə zərurətini aktuallaşdırır. Terminlərin beynəlmilləlləşməsi prosesində bütün inkişaf etmiş dünya dillərinin iştirakı və bu faktın müxtəlif elm sahələrinə, xüsusilə hərbi elmlərinə aid dil vahidlərini əhatə etməsi mövzunun linqvistik baxımından geniş şəkildə araşdırılmasını tələb edir. Hərbi sahəsinin beynəlmiləl xarakter daşması isə hərbi terminoloji qatın zənginliyinə imkan yaradır, habelə sahə leksikasının müxtəlif mövzular kontekstində araşdırılmasının vacibliyini şərtləndirir.

Azərbaycan dilinin hərbi terminologiyası o qədər də geniş şəkildə araşdırılmamışdır. Prof.İ.Qasımov, Y.Məmmədlinin monoqrafiyalarında, hərbi

leksikanın bu və ya digər məsələləri ümumi şəkildə öyrənilmişdir. M.Təkləli və s. kimi digər tədqiqatçılar tərəfindən hərbi leksikanın müəyyən problemlərinə toxunulmuşdur. Tədqiqat işinin məqsədi müəyyən hərbi leksikanın fonunda beynəlmilləşmə ilə bağlı linqvoprosesləri dillərarası qarşılıqlı münasibətlərin əsasında araşdırmaq, hərbi beynəlmiləl terminlərin formalaşma xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirməkdir.

Beynəlmilləşmə prosesində müxtəlif dünya dillərinin etimon – mənbə, aralıq və reseptor dil mövqeyinin araşdırılması linqvistik təhlillərin müqayisəli və təsviri metodlardan istifadə etməklə aparılması zərurətini doğurur və müxtəlif dillər arasındakı əlaqələrin leksikadakı əhəmiyyətinin müəyyənləşdirilməsinə imkan yaradır.

Hərbi terminologiyaya daxil olan beynəlmiləl leksik vahidlərin tədqiqi hərbi leksikanın düzgün istifadəsi, hərbi elmlərin tədrisi, Silahlı Qüvvələrin müasir texnologiyalara adaptasiya yönündə hərbi resurslardan yararlanmağı sürətləndirmə, təkmilləşdirilmə və ümumiyyətlə, Azərbaycanın hərbi sahədə beynəlxalq standartlara inteqrasiyasının əksi baxımından əhəmiyyət daşıyır.

Hərbi termin dedikdə, hərbi elminə aid anlayışları ifadə edən söz və ya söz birləşmələri nəzərdə tutulur. Tarix boyunca dünyada baş verən münaqişələr hərbi elminin inkişafına təsir etməklə hərbi məfhumları ifadə edən dil vahidlərinin yaranmasına, dillərarası qarşılıqlı münasibətlərin zəminində onun leksikasının zənginləşməsinə səbəb olur. Nəticə etibarilə, müxtəlif sistemli dil qruplarının qarşılıqlı əlaqə və münasibətlərinin göstəricisi kimi beynəlmiləl hərbi terminlər leksik fonda müəyyən yer tutur. Beynəlmiləl terminlər ən azı üç müxtəlif sistemli dildə işlənir və eyni semantik məna, habelə bir-birinə yaxın fonetik tərkibdə müxtəlif ixtisas sahələrini əhatə edir. “Beynəlmiləl termin” anlayışını səciyyələndirən bu xüsusiyyətlər dildəki ümumiləşdirmə və ya mücərrədləşmə zərurətindən çıxış edərək həmin vahidlərin yayılma arealının genişlənməsinə, habelə kəmiyyət etibarilə çoxalmasına səbəb olur.

Beynəlmiləl terminlərin formalaşmasını əks etdirmək üçün etimon, aralıq və reseptor və ya resipiyent dillər arasındakı əlaqə və münasibətləri nəzərdən keçirməliyik. Belə ki, terminlərin beynəlmilləşməsində təkcə mənbə dillərin deyil, həm də aralıq və reseptor dillərin mühüm rolu vardır. Bu nüans həmin terminləri alınma sözlərdən fərqləndirməyə əsas verir: *“Beynəlmiləl terminlərin etimon dili məsələsi dilçilikdə xüsusi elmi və praktik əhəmiyyət kəsb etmədiyi üçün çox vaxt belə leksik vahidlərdən istifadə edənlər arasında bu problem mübahisə obyektinə çevrilmir və onların mənşəyi o qədər də diqqəti çəkmir. Çünki beynəlmiləl xarakter kəsb etmiş terminlər bir neçə dilin ümumi vahidinə çevrildiyi üçün diqqəti daha çox aralıq dil cəlb edir ki, bu da çox halda həmin sözü alan reseptor və aralıq dilin yerləşdiyi coğrafi mövqe, bu dillər arasında özünü göstərən ictimai-siyasi və mədəni əlaqələrlə şərtlənir”* [1, s. 128].

Beynəlmiləlləşmə prosesində istənilən hər hansı inkişaf etmiş dilin aralıq dil rolunu oynaması mənəbə dillərin dominantlığını inkar etmir. Dilimizin hərbi terminologiyasında aktiv işləkliyə malik və etimon olaraq müxtəlif dillərə mənsub olan xeyli sayda beynəlmiləl terminlər vardır. Yunan, latın, ingilis, fransız, holland, alman, polyak mənşəli həmin terminlərin Azərbaycan dilinin lüğət tərkibində mühüm yer tutmasına baxmayaraq mənəbə dilin daşıyıcısı olan ərazi ilə coğrafi yaxınlıq və bu səbəbdən sıx qarşılıqlı əlaqələrin olmaması aralıq dil faktorunun vacibliyini bir daha ortaya çıxarır. Əsasən, aralıq dil kimi rus dili vasitəsilə keçən bu terminlər həm də yayılma coğrafiyasının genişliyinə görə fərqlənir.

Beynəlmiləlləşmə prosesində aralıq və reseptor dil faktorlarının olmasına baxmayaraq milli özünəməxsusluq daim qorunub saxlanılır. Aralıq dil beynəlmiləl vahidləri qrammatik və fonetik strukturuna uyğunlaşdırdıqdan sonra digər dillərə ötürür. Nəticə etibarilə, etimon və reseptor dillər arasındakı areal və zaman məsafəsi həmin sözlərin fonetik tərkibində və semantikasında müəyyən fərqlər yaratsa da, etimon dildə hər hansı uyğunsuzluq müşahidə olunmur. Bəzən aralıq və reseptor dil arasındakı yaxınlıq da o həddə çatır ki, beynəlmiləl termin etimon dildəki səs tərkibi və semantik məna ilə eynilik təşkil edir.

Beynəlmiləl terminlərin strukturu ilə yanaşı, işlənməsinin səbəb və dərəcələri, yayıldığı dillər də araşdırılmalıdır. Rus dilindən və ya rus dili vasitəsilə mənəbə və ya aralıq dillərdən alınmış Avropa mənşəli beynəlmiləl terminlərin arasında mənəbə dil qismində yunan və latın dillərinə aid leksik vahidlər dominantlıq təşkil edir və bu faktor həmin dillərin təsir dairəsinin genişliyi ilə izah olunur. Y.Məmmədov yunan və latın mənşəli beynəlmiləl terminlərin rus dilinə kütləvi keçidini dinlə, daha konkret desək, xristianlığın qəbulu ilə əlaqələndirir [2, s. 27].

Qvardiya, mayor, polkovnik, tank, raket və s. kimi hərbi beynəlmiləl terminlərin bilavasitə etimon dildən deyil, aralıq dil funksiyasındakı rus dili ilə dilimizə daxil olub, işləklik hüququ qazanması ictimai-siyasi proses, coğrafi baxımdan ərazi yaxınlığı ilə bağlı olmuşdur.

Digər tərəfdən ümumleksik fonddakı ortaq dil vahidlərindən istifadə cəmiyyətin yarandığı gündən müdafiə instinktinə daima ehtiyacın yaranması səbəbilə daha çox hərbi sahəyə aid olmuşdur; məsələn: general, mayor, distansiya, diversiya, diviziya, qranat və s. kimi Azərbaycan dilindəki latın mənşəli (klassik dillərə aid) terminlər, xüsusilə, hərbi rütbə və vəzifə, o cümlədən hərbi resurs adları ilə bağlıdır.

Elmi-texniki inkişafın və ictimai-siyasi hadisələrin məhdud işləkliyə malik dil vahidlərinin ümumbeynəlmiləl dil faktlarına çevrilməsində mühüm rol oynadığı hamıya məlumdur. Dillərin qarşılıqlı əlaqələri əsasında formalaşan bu təsir ya dillərin bir-birinə, ya da birtərəfli münasibətləri şəklində öz əksini tapa bilir. Məsələn: türkmənşəli hərbi terminlərin rus dilinə keçməsi və beynəlmiləlləşməsi prosesi IX-XIX əsrləri əhatə edirsə, XIX əsrdən etibarən rus və Avropa mənşəli sözlərin əksər türk dillərində üstünlüyü müşahidə olunur. XX əsrdə müstəqillik əldə

edildikdən sonra Azərbaycan dilində və onun hərbi terminologiyasında artıq milli dil vahidlərinin artması – alınma terminlərin türkmənşəli sözlərlə əvəzlənməsi prosesi özünü göstərir. Fransız mənşəli “batalyon” sözünün türkmənşəli sinonim ekvivalenti olan *tabor* dilimizin hərbi lüğəvi fondunda utilitarizm nəticəsində yenidən işləklik qazanmış leksik vahidlərdən hesab olunur. Türk dilində “arabalarla əhatə olunmuş düşərgə” mənasını ifadə etmiş bu sözün ərəb dilinə Türkiyə türkcəsindən *tabur* fonetik tərkibində keçdiyi tədqiqatlarda öz əksini tapır [3, s. 119]. Söz rus dilinin aktiv leksik vahidi kimi “tabor” fonetik şəklində “hərbi dəstə”, “bölük”, “toplu düşərgə” anlamlarında işlənməkdədir.

Türkmənşəli *ordu* sözünün beynəlmiləlləşməsində də aralıq funksiyasındakı rus dilinin böyük rolu vardır. Digər tərəfdən leksik vahidin Dağıstan və slavyan dillərində işləkliyi onun beynəlmiləl hərbi termin səciyyəsinə malik olmasını bir daha təsdiqləyir. Söz ərəb dilində mənbə dildəki fonetik şəklə yaxın azacıq səs dəyişmələri ilə *urdi*, *urdu*, fars dilində isə *urət*, *urtə* fonetik formalarında işlənməkdədir.

Alınma söz təsiri bağışlayan *rota* leksik vahidi də türkmənşəli olub, “ordu” sözündən yaranmışdır; “orta” səs cildində rus dilinə keçdikdən sonra metateza fonetik hadisəsi nəticəsində “qoşun hissəsi, batalyon, tabor” mənələrindəki *rota* fonetik şəklini almışdır. Beynəlmiləl hesab olunan bu termin çex, slovak, Ukrayna və polyak dillərində də eyni fonetik tərkibdə işlənir.

Beləliklə, *ordu*, *rota*, *tabor*, *donanma*, *qarovul* kimi hərbi leksik vahidlər ərəb, fars, rus, Qafqaz dillərində eyni yaxud yaxın fonetik tərkib və semantik mənada işlənən türkmənşəli hərbi beynəlmiləl terminlərdən olub, özünəməxsus fonetik, leksik-semantik xüsusiyyətlərə malikdir.

Azərbaycan dilinin hərbi terminologiyasında istifadə olunan beynəlmiləl terminlərin tematik klassifikasiyasına gəldikdə isə ilk növbədə, rütbə, vəzifə, qulluq bildirən söz qrupu aktiv işləkliyinə görə diqqəti cəlb edir. Bu qrupdan olan terminlərin beynəlmiləlləşməsində istər etimon (çavuş), istər aralıq (kapitan), istərsə də reseptor dil kimi türk dilləri müəyyən rol oynayır.

Çavuş beynəlmiləl terminlərdən olub, ərəb və fars dillərinin aktiv lüğəvi vahidlərindəndir. Sözün etimonunun fars dili hesab olunması haqda dilçilikdə bəzi fikirlər olsa da, yazılı mənbələrə və tədqiqat əsərlərinə istinadən bu leksik vahidin əslində türkmənşəli söz olduğunu qeyd etməliyik.

M.Kaşğari sözün mənasını belə izah edir: “*Çavuş: savasda səfləri düzən, savas olmayanda isə əsgərləri heç kimə zülm etməyə qoymayan şəxs*”dir [4, s. 372].

“*Bu sözün “səs-küy salmaq”, “ora-bura qaçmaq”, “çovumaq // çavımaq” mənələrində işlənən bu şəkli bu gün də dilimiz üçün məqbuldur. Eyni zamanda s-ç səs əvəzlənmələsinin nəticəsi olaraq çov / sov – söz / sov da bu sözün türkmənşəli olduğunu sübut edir*” [2, s. 28-29].

Orduda baş leytenant rütbəsindən sonra gələn zabit rütbəsini, habelə bu rütbəni daşıyan şəxsi bildirən “kapitan” sözü beynəlmiləl leksik fonda məhz türk dilləri vasitəsilə daxil olmuşdur, belə ki, əvvəlcə italyan dilindən türk dillərinə keçmiş həmin leksik vahid bu dəfə aralıq dil funksiyasındakı türk dilləri vasitəsilə ərəb və fars dillərinə keçərək beynəlmiləl səciyyə daşmışdır. Ümumiyyətlə, söz fransız mənşəli hesab olunur, Türkiyə türkcəsində “yüzbaşı” fonetik şəkildə işlənir. Bütün bunlar hərbi beynəlmiləl terminologiyada türk dillərinin təkcə etimon dil olaraq qalmadığını, həm də aralıq dil funksiyasını daşdığını bir daha təsdiqləyir.

Dünyanın əksər dillərində aktiv işləkliyə malik *admiral* “hərbi dəniz donanmasında ali zabit rütbəsi” mənasını ifadə edir. Ərəb dilində *əmir-ül-bəhr* fonetik tərkibində, “dəniz əmiri” mənasındakı söz Avropa dillərinə keçdikdən sonra reterminləşmiş, ərəb dilinə *admiral* fonetik tərkibində qayıtmış və dilimizə də aralıq dili funksiyasını yerinə yetirən rus dili vasitəsilə keçmişdir. Halbuki dilimizdə şərq dillərinə məxsus beynəlmiləl terminlərin işlənilməsində aralıq dil funksiyasında ərəb və fars dillərinin böyük rolu vardır. Amma nəticə etibarilə ingilis mənşəli *miçman*; polyak mənşəli *polkovnik*; holland mənşəli *matros* terminləri kimi ərəb mənşəli *admiral* leksik vahidi də rus dilinin təsiri sayəsində beynəlmiləl fonda işləklik qazanmışdır.

Texniki terminlər Müdafiə Nazirliyinin bütün sənədlərində, hərbi dərslik və dərs vəsaitlərində rəsmi şəkildə texniki sahə üzrə termin kimi geniş şəkildə istifadə olunan leksik vahidləri əhatə edir. Həmin leksik vahidlər arasında mütəmadi şəkildə istifadə səbəbilə abreviaturların leksikləşməsi nəticəsində formalaşan, kiçik hərflərlə yazılaraq tam müstəqil sözlərə, yəni anaxronimlərə çevrilən terminlər üstünlük təşkil edir. Məsələn, Radar “Radio Detection and Ranging” (hərfi tərcüməsi radio dalğaları ilə hədəf aşkarlama cihazıdır) abreviaturunun leksikləşməsi ilə formalaşan texniki terminlərdən olub, “*Hava, dəniz və yer cisimlərini aşkar etmək, habelə onların məsafəsini, həndəsi parametrlərini təyin etmək üçün sistem*”ə deyilir [5, s. 106].

CPS – ingilis dilində Global Positioning System, hərfi tərcüməsi “Global mövqeyi təyinetmə sistemi”dir. “*Yer səthində obyektlərin yerləşdirilməsi üçün peyk texnologiyası*”nı [5, s. 46] ifadə edən bu termin beynəlmiləl inisial abreviaturların hərfi inisial növünə aiddir.

Qeyd etməliyik ki, əksər dillərdə hərbi terminologiya sahəsi üzrə etimonu ingilis dili və onun amerika versiyası olan müxtəlif texniki terminlər yayılmaqdadır. *Dron* ingilis dilində “drone” sözüdür, “uzaqdan idarə olunan pilotsuz uçuş aparatları” mənasını ifadə edir.

Semantikasını etibarilə fərqlənən hərbi terminlərin üçüncü qrupuna əksər hallarda etnik mənşəcə müxtəlif, hətta klassik dillərin əsasında formalaşan və taktiki və strateji anlayışları əhatə edən beynəlmiləl leksik vahidlər daxildir. Kiberbullinq, haktivizm və s. kimi vahidlər arasında prefiksoidlər vasitəsilə formalaşan hibrid beynəlmiləl terminlər üstünlük təşkil edir. Məsələn, *kiberaqressiya* yunanca “idarə

edirəm” mənasındakı *kyberne* və latınca “hücum” anlamındakı *agressio* kimi dil vahidlərindən ibarət olub, dövlətin iqtisadi, infrastruktur və ya siyasi fəaliyyətinə, milli təhlükəsizliyinə xələl gətirmək üçün kompüter və s. kimi şəbəkə və ya sistemlərdən istifadə ilə düşmənçiliyi ifadə edir [5, s. 60]. Kiber prefiksoidi ilə latın dilindəki “həyəcan qorxu” anlamı *terrorem* dil vahidinin birləşməsi nəticəsində yaranan kiberterrorizm dövrümüz üçün aktual anlayışlardan biri olub, hərbi və milli təhlükəsizlik sahəsində mütəmadi işləkliyinə görə diqqəti cəlb edir.

Ümumi leksik fondu formalaşdırma bilən beynəlmilləşmə prosesini doğuran amillər tarixi proses, ictimai-siyasi amillər, areal və semantik məzmun eyniliyi ilə məhdudlaşmır. Terminləşmə və beynəlmilləşmə prosesini doğuran ən vacib faktor kimi hər bir dilin digər dillərlə uyğunlaşdırılma bilən və asanlıqla dərk edilən yazı sistemidir. Tipoloji təsnifatla yanaşı, xüsusilə, dillərin malik olduğu qrafik sistem əsasında terminlər müxtəlif dil səviyyələrindəki qanunauyğunluqlara görə mənimsənilir. Belə ki, dilimizin hərbi terminoloji fondunda yer tutan terminlərin səs tərkibinin mənbə dildəki fonetik tərkiblə uyğunluğunun təmin edilməsi beynəlmilləl terminlər üçün vacib şərtlərdəndir. Tələblərə əsasən, fonetik mənimsənilmə prosesində transkripsiyanın prinsiplərinə müvafiq olaraq etimon dildəki fonetik tərkibin orijinallığı maksimum dərəcədə qorunub saxlanılmalıdır. Bütün bunlar nəzərə alınmaqla beynəlmilləl terminləri müxtəlif qruplarda sistemləşdirmək mümkündür:

1. Sözlər bəzən fonetik və qrafik dəyişikliyə uğramadan mənbə dildə olduğu kimi mənimsənilir: Məsələn, fransız mənşəli *divizion* termini aralıq dil hesab olunan rus və resipiyent dil olan Azərbaycan dilində fonetik tərkib etibarilə dəyişmədən hərbi lüğəvi fondun işlək vahidinə çevrilmişdir.

2. Yunan mənşəli *automatos* → *avtomat*, fransız mənşəli *marechal* → *marşal*, *mine* → *mina* (rus və Azərbaycan dillərində), ingilis mənşəli *midshiman* → *miçman* leksik vahidlərinin etimon dildəki fonetik tərkibi ilə aralıq və reseptor dillərdəki fonetik şəkilləri arasında müəyyən fərqlər müşahidə olunmaqdadır.

3. Latın mənşəli “*generalis*” aralıq dil hesab olunan rus dilində “генерал”, reseptor dil hesab olunan Azərbaycan dilində *general* fonetik tərkibində öz əksini tapmışdır ki, bu nüans həm mənbə, həm reseptor və həm də aralıq dillərdə fonetik tərkibin müxtəlifliyini göstərir.

Nəticə etibarilə, hər hansı beynəlmilləl leksik vahidin struktur və semantika etibarilə dəyişikliyə uğrayıb-uğramamasından asılı olaraq müxtəlif sistemli dillərin ifadə imkanlarının genişləndirilməsinə xidmət edərək dilin daxili inkişaf qanunlarına tabe olur, fəqət, demək olar ki, bütün hallarda milli özünəməxsusluq qorunub saxlanılır və ayrı-ayrı dillərin aktiv lüğəvi vahidlərinə çevrilməklə, həm də onların qarşılıqlı əlaqəsini təmin edir.

Dünyada baş verən ictimai-siyasi hadisələr, elmi-texniki inqilablar birbaşa dilə öz təsirini göstərməklə yeni terminlərin formalaşmasına gətirib çıxarır. Dilin

leksik-terminoloji qatının inkişafına, beynəlmilləşmə prosesinə təsir edən amillər dildəyişicilərinin məskunlaşdığı areal və ya elmi tərəqqi, siyasi, iqtisadi, hərbi və s.-lə əlaqədar mövcud bütün münasibətlərdir. Hərbi elminin bəşəri xarakterə malik olması terminləşmə və beynəlmilləşmə prosesinə birbaşa təsir edən faktorlardandır. Dillərin uyğunlaşdırılmasına xidmət edən dünya dillərinin sahib olduğu yazı sistemi, tipoloji təsnifatı isə beynəlmilləşmə prosesində zəruri linqvistik amillərdən hesab olunur.

Azərbaycan ordusunda və hərbi tədris müəssisələrində beynəlmilləl hərbi standartlarla uyğunlaşmanı təmin edən beynəlmilləl terminlərin təhlili rütbə, vəzifə, hərbi qulluq adları ilə əlaqədar leksik vahidlərin sabitliyini, texniki terminlər arasında ingilis dilinin amerikan versiyasının üstünlüyünü, habelə abreviaturaların leksikləşməsi faktını göstərir.

Hərbi terminlər beynəlmilləl xarakter kəsb edərkən hər bir dilin milli özünəməxsusluğu qorunub saxlanılsa da, müxtəlif dil səviyyələrindəki qanunauyğunluqlar əsasında müəyyən dəyişikliklərə uğraya bilər. Dillərin spesifik qanunauyğunluğu çərçivəsində terminlərin fonetik cild və semantikasında edilmiş dəyişikliklərə baxmayaraq hər hansı bir dilin hərbi terminologiyasında yeni dil vahidlərinin yaranması və beynəlmilləşməsi prosesi digər dillərlə qarşılıqlı əlaqələrin əsasında beynəlmilləl fondun zənginliyinə, eyni zamanda leksik və qrammatik quruluşun inkişafına xidmət edir.

Ədəbiyyat

1. Qasımov, İ. Müasir Azərbaycan dilində hərbi terminlərin yaranma yolları / İ.Qasımov. Bakı: "Nurlan", – 2000. – 216 s.
2. Məmmədli, Y. Azərbaycan dilinin hərbi leksikası / Y.Məmmədli. Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, – 1997. – 132 s.
3. Bedreddin, Aytac. Arap Lehcelərindəki Türkce Kelimələr / B.Aytac. Ankara: Türk Dil Kurumu, – 2025. – 152 s.
4. Kaşğari, M. Divanü lüğati-it-türk: [4 cildə]. / M. Kaşğari. Bakı: Ozan, – c. 1. – 2006, – 512 s.
5. Hüseynova-Qəhrəmanlı, Aytən. Müstəqillik illərində beynəlmilləl terminlərin izahlı lüğəti / A.Hüseynova-Qəhrəmanlı. Bakı: "Zərdabi Nəşr" MMC, – 2022. – 156 s.
6. Hüseynova-Qəhrəmanlı, Aytən. Müasir Azərbaycan ədəbi dilində beynəlmilləl terminlərin formalaşma prosesi / Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı. – Bakı, – 2025.

**Rəyçi: prof. Səmədova K.İ. tərəfindən
çapa tövsiyə olunmuşdur.**